

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3
The 3rd STOU Graduate Research Conference

ปัญหากฎหมายในการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา (Contract Farming) ในประเทศไทย

The Legal Problems in Contract Farming in Thailand

วิทยากร สุวรรณเรืองศรี * (Witayakorn Suwanrueangsri) วิสูตร คุ้มยานนท์ ** (Visoot TuvaYanond)

กัลยา ตันศิริ *** (Kanlaya Tansiri)

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ความหมาย แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา ศึกษามาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับระบบการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา ศึกษาปัญหากฎหมายที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับสัญญาที่นำมาใช้ในการทำการเกษตรพันธะสัญญาระหว่างเกษตรกรกับบริษัทผู้ประกอบการเกษตร และเพื่อแสวงหาแนวทางในการคุ้มครองเกษตรกรที่เข้ามาทำสัญญาที่จะนำมาใช้ในการทำการเกษตรพันธะสัญญาในอนาคตต่อไป

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาจากกฎหมาย เอกสารข้อมูลการวิจัย การประชุมวิชาการ และการสัมมนาอันเกี่ยวกับมาตรการทางกฎหมายเพื่อแก้ไขปัญหาความไม่เป็นธรรมในการทำสัญญาที่ใช้ในการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา ศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาในประเทศไทยคือประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรมสัญญา ข้อขาย จ้างแรงงาน จ้างทำของ พระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ. 2540 พระราชบัญญัติการซื้อขายสินค้าเกษตรล่วงหน้า พ.ศ. 2542 และพระราชบัญญัติสภาเกษตรกรแห่งชาติ พ.ศ. 2553

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้คือ เสนอให้มีการบัญญัติกฎหมายเพื่อควบคุมการทำเกษตรพันธะสัญญา โดยเฉพาะ กำหนดให้ใช้สัญญามาตรฐาน และกำหนดให้มีองค์กรที่ทำหน้าที่ควบคุมการทำเกษตรพันธะสัญญาให้เป็นไปตามแบบสัญญามาตรฐาน ทำให้บริษัทไม่สามารถกำหนดเงื่อนไขให้แตกต่างจากแบบที่กำหนดไว้ได้ เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรไม่ให้ถูกเอาเปรียบจากการกำหนดข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม และกำหนดให้มีองค์กรตรวจสอบคุณภาพของปัจจัยการผลิต การควบคุมคุณภาพของปัจจัยการผลิต การกำหนดสัดส่วนของบุคลากรผู้ดูแลเกษตรกรกับจำนวนเกษตรกรที่ทำสัญญากับบริษัท การผลิตปัจจัยการผลิตเพื่อช่วยเหลือเกษตรกร และการรับประกันภัยผลผลิตทางการเกษตร

คำสำคัญ: อุตสาหกรรมการเกษตร สินค้าโภคภัณฑ์ สัญญาควบคุม

* พ.ต.ด.วิทยากร สุวรรณเรืองศรี นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายธุรกิจ มหาวิทยาลัยศรีปทุม E-mail : kornsri@hotmail.com

** ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.วิสูตร คุ้มยานนท์ ภาควิชากฎหมายธุรกิจ คณะนิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีปทุม

*** รองศาสตราจารย์ ดร.กัลยา ตันศิริ ภาควิชา กฎหมายธุรกิจ คณะนิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีปทุม

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3
The 3rd STOU Graduate Research Conference

Abstract

This research has its objectives to study the history, the meaning, the conceptual framework and the theory of the contract farming, to study the legal measurement about the contract farming system, to study the legal problem in contract between the farmers and the firms, and also study to search for the means to protect the farmers in contract farming business in future. The research is qualitative research and it was conducted by documentary research method. The data has been gathering from laws and regulations the other researches, the conference paper, the seminar papers about the legal measurement to solve the unfair contract terms in the contract farming system.

The results from the study with the relative laws i.e. The Civil and commercial Code on relevant Juristic acts and Contracts, The Unfair Contract Term Act. B.E. 2540, The Agricultural Futures Exchange of Thailand Act B.E. 2542 and The National Farmers Council Act. B.E. 2553, found that none relative laws shall protect the farmer sufficiently.

Recommendations of this research are as follows proposed special legislation to control the contract farming business, designated to use the standard contract, established the special organization to supervise this business and not allow the company to set the terms and conditions to differ from the given model in order to protect the farmers from the unfair contract terms. The other recommendations is the body to supervise all input factors of the contract farming process and the risk insurance assignment for the agri- productions.

Keywords: Agro-industry, Commodities, the controlled contract

* พ.ต.ต.วิทยากร สุวรรณเรืองศรี นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายธุรกิจ มหาวิทยาลัยศรีปทุม E-mail : kornsri@hotmail.com

** ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.วิสูตร คูยานนท์ ภาควิชา กฎหมายธุรกิจ คณะนิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีปทุม

*** รองศาสตราจารย์ ดร.กัลยา ดันศิริ ภาควิชา กฎหมายธุรกิจ คณะนิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีปทุม

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

บทนำ

การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาเป็นแนวคิดที่มีการปฏิบัติกันมาเป็นเวลานานแล้วย้อนหลังไปได้ไกลถึงยุคกรีกโบราณที่มีการปฏิบัติกันทั่วไปในรูปของการจ่ายค่าเช่าหรือหนี้ตามส่วนของผลผลิตที่กำหนดในพืชที่ตกลงกัน ในประเทศจีนก็ได้มีการบันทึกไว้ในช่วงศตวรรษแรกถึงระบบการแบ่งผลผลิตระหว่างคู่สัญญาในหลาย ๆ รูปแบบ ส่วนประเทศสหรัฐอเมริกาในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ก็มีการทำเกษตรพันธะสัญญาในรูปของการจ่ายค่าเช่าที่ดินด้วยพืชผลเกษตรที่ผลิตได้บนที่ดินของเจ้าของที่ดิน กิจกรรมการเกษตรแบบมีพันธะหรือสัญญาผูกพันระหว่างเกษตรกรกับเจ้าของที่ดินนี้มีรูปแบบพัฒนามาจากระบบศักดินาในช่วงแรกของศตวรรษที่ 20 ในยุคใหม่ ระบบการทำข้อตกลงกับเกษตรกรเริ่มมีขึ้นในประเทศที่เป็นอาณานิคมของประเทศในยุโรป เช่น สัญญาปลูกฝ้ายในซูดานที่เป็นส่วนหนึ่งของสัญญาเช่าที่ดิน เป็นต้น (สุตใจ จงวรกิจวัฒนา : 2549) ในยุคปัจจุบันนั้นในการทำการเกษตรสมัยปัจจุบัน การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา หรือ Contract Farming เริ่มใช้โดยบริษัทของญี่ปุ่นที่ดำเนินงานในไต้หวันในช่วงปี พ.ศ. 2473-2493 (ค.ศ. 1930-1950) การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาได้รับความนิยมแพร่หลายในอุตสาหกรรมอาหารและเชื้อกระดาษ จากนั้นในช่วงท้ายของทศวรรษ 1950 เกษตรกรชาวเม็กซิโกก็เริ่มปลูกผักและผลไม้เพื่อส่งไปจำหน่ายในสหรัฐอเมริกาภายใต้นโยบายการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา ในช่วงทศวรรษ 1960-1980 หรือช่วง พ.ศ. 2503-2523 การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาแพร่หลายอย่างมากในการเพาะปลูกผัก ผลไม้ ถั่วและเมล็ดพันธุ์พืช (กัลปพฤกษ์ ผิวทองงาม และคณะ : 2552)

สำหรับระบบการทำการเกษตรพันธะสัญญาที่ทำการอยู่ในประเทศไทยมีพัฒนาการมาจากการทำการเกษตรแบบครบวงจร ซึ่งเป็นที่ยอมรับและแพร่หลายกันมากในหมู่เกษตรกรในช่วงการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) ในเวลานั้นภาครัฐได้ส่งเสริมให้มีการทำการเกษตรพันธะสัญญา โดยมีภาครัฐ ภาครัฐกิจการเงินที่เป็นแหล่งทุน เกษตรกรและผู้ประกอบการด้านธุรกิจการเกษตรเข้าร่วมกันเป็นสี่ฝ่าย เกิดเป็น “แผนประสานความร่วมมือสี่ภาคเพื่อพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตร” หรือเรียกแบบไม่เป็นทางการว่า “โครงการสี่ประสาน” มีกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นผู้ประสานงานและดำเนินงานในลักษณะของการทำความตกลงระหว่างภาคเอกชนและเกษตรกรเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและมีผลดีต่อเกษตรกรมากยิ่งขึ้นจึงสนับสนุนให้มีการทำข้อตกลงในรูปแบบของ Contract Farming (Songsak Sriboonchitta and Aree Wiboonpoongse : 2008) สาเหตุหนึ่งที่ทำให้การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาเป็นที่นิยมแพร่หลายมากนั้นเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการรับประทานอาหารและการรักษาสุขภาพในปัจจุบันก็มีผลต่อการทำให้การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาได้รับความนิยมและเป็นความจำเป็นมากยิ่งขึ้นไปอีกด้วย ในปัจจุบันอุตสาหกรรมอาหารและเกษตรกรผู้ผลิตวัตถุดิบป้อนโรงงานจำเป็นต้องร่วมมือกันในการบริหารจัดการวัตถุดิบที่จะนำมาใช้ในอุตสาหกรรมอาหารให้มากขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของลูกค้าซึ่งให้ความสำคัญกับความปลอดภัยของอาหารมากขึ้น การที่ผู้บริโภคมีความกังวลต่อความปลอดภัยของอาหาร ทำให้ผู้ประกอบการในอุตสาหกรรมแปรรูปอาหารจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการผลิตวัตถุดิบ โดยเฉพาะกรณีของวัตถุดิบที่เน่าเสียง่าย รวมไปถึงความต้องการที่จะจัดการให้มีวัตถุดิบป้อนเข้าโรงงานในปริมาณที่สม่ำเสมอและมีคุณภาพดีตลอดทั้งปีด้วยราคาที่เหมาะสม ทำให้เกิดเป็นแนวความคิดสร้างระบบความร่วมมือกับเกษตรกรรายย่อยกลายมาเป็น “การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา” เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน นอกจากจะส่งเสริมให้ภาครัฐกิจเข้ามาทำการเกษตรพันธะสัญญากับเกษตรกรชาวไทยแล้ว รัฐบาลไทยยังมีการส่งเสริมให้ภาคเอกชนไทยไปทำการเกษตร

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

แบบพันธะสัญญากับเกษตรกรในประเทศเพื่อนบ้านอีกด้วย เช่น โครงการการเกษตรแบบมีสัญญาภายใต้กรอบ Ayeyawady – Chao Phraya – Mekong Economic Cooperation Strategy (ACMECS) ตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 12 กันยายน 2549 เป็นต้น (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี : 2555)

การทำเกษตรแบบพันธะสัญญา มาจากคำในภาษาอังกฤษว่า Contract Farming มีการนำมาใช้ในภาษาไทยหลากหลายรูปแบบ จากแนวทางกฎหมายในการคุ้มครองเกษตรกรในระบบเกษตรพันธะสัญญาเรียก Contract Farming ว่า ระบบเกษตรพันธะสัญญา โดยอธิบายว่า หมายถึงระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีการจัดการร่วมกันระหว่างผู้ประกอบการหรือผู้ซื้อซึ่งส่วนใหญ่เป็นเจ้าของโรงงานแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรฝ่ายหนึ่งกับผู้ผลิต ได้แก่ เกษตรกรที่มีปัจจัยการผลิตบางประเภทอยู่ในความครอบครอง เช่น ที่ดิน แรงงาน และทุน อีกฝ่ายหนึ่ง โดยทั้งสองฝ่ายได้ตกลงทำสัญญาระหว่างกันไว้ล่วงหน้าทั้งในเรื่องของคุณภาพและปริมาณของผลผลิตที่เกษตรกรจะป้อนให้ ส่วนผู้ประกอบการจะให้การประกันราคาผลผลิตพร้อมทั้งให้การสนับสนุนพันธุ์พืชและเทคโนโลยีที่ทันสมัย โดยผู้ประกอบการเหล่านั้นไม่จำเป็นต้องเป็นเจ้าของหน่วยการผลิตเอง ขณะเดียวกันเกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการยังคงเป็นอิสระในการเป็นเจ้าของหน่วยการผลิตของตนเอง (จุฑพล หวังสุวรรณ และชลธิ์ วัฒนเวชจิตร : 2550) ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยได้ใช้ความหมายของการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาไว้ว่า หมายถึง การทำสัญญาต่างตอบแทนที่ทำขึ้นระหว่างเกษตรกรและบริษัทโดยการตกลงกันไว้ล่วงหน้าให้เกษตรกรต้องผลิตผลผลิตทางการเกษตรซึ่งอาจเป็นพืชหรือสัตว์ก็ตามแต่จะตกลงกัน และเกษตรกรจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรนั้นให้แก่บริษัทตามวิธีการและเงื่อนไขที่กำหนดไว้ล่วงหน้าแล้วในสัญญา

ปัญหาของการทำเกษตรพันธะสัญญาในประเทศไทย

สัญญาและข้อตกลงหรือเงื่อนไขในสัญญาที่นำมาใช้ในการเกษตรพันธะสัญญานั้นมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามชนิดของพืชและสัตว์ โดยส่วนใหญ่บริษัทจะกำหนดให้ต้องใช้พันธุ์พืชและสัตว์จากบริษัทเท่านั้น มีบริษัทหรือนายหน้าบางรายที่กำหนดให้เกษตรกรต้องซื้อปุ๋ยและยาด้วย ทำให้พิจารณาได้ทั้งในแง่ความต้องการควบคุมเทคโนโลยีของบริษัทหรืออาจเป็นเพราะความต้องการผลประโยชน์ทางการเงินจากเกษตรกรเพิ่มเติมก็เป็นได้ ข้อตกลงเงื่อนไขด้านการรับซื้อส่วนใหญ่เป็นการประกันว่าจะมีการรับซื้อผลผลิตในราคาขั้นต่ำ โดยมีการกำหนดคุณภาพของผลผลิตร่วมด้วยว่าต้องได้คุณภาพตามที่บริษัทต้องการ ส่วนการร่วมรับผิดชอบกรณีเกิดความเสียหายในปัจจัยการผลิตหรือผลผลิตจากภัยธรรมชาติ ซึ่งมีความแตกต่างกันตามชนิดของพืช บางพืชบริษัทร่วมรับผิดชอบดีทำให้เกษตรกรสามารถลดความเสี่ยงทางด้านรายได้จากการทำเกษตรแบบมีพันธะสัญญาได้อย่างแท้จริง ในขณะที่พืชบางชนิดบริษัทไม่ได้ร่วมรับผิดชอบในความเสียหายที่เกิดจากภัยธรรมชาติ หรือแม้แต่ปัจจัยการผลิตที่บริษัทเป็นผู้จัดหาให้ เกษตรกรจึงมีความเสี่ยงสูงด้านการผลิตอันส่งผลกระทบต่อความเสี่ยงด้านรายได้ของเกษตรกรต่อไป

ลักษณะของการทำเกษตรพันธะสัญญานั้นเริ่มจากการที่บริษัทเอกชนตกลงกับเกษตรกรที่มีปัจจัยการผลิต ประเภทที่ดินและแรงงาน ให้ทำการผลิตพืชหรือสัตว์ตามที่บริษัทต้องการ โดยจะเป็นผู้รับซื้อผลผลิตที่ได้คุณภาพตามราคาและปริมาณที่ตกลงกันไว้ล่วงหน้า และมีเงื่อนไขว่าบริษัทจะต้องสร้างหลักประกันในระบบการผลิตของเกษตรกรด้วยการจัดหาปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพ สินเชื่อ รวมไปถึงบริการส่งเสริมการเกษตรเพื่อถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตให้เกษตรกรคู่สัญญา อย่างไรก็ตามเงื่อนไขดังกล่าวนอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อ

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

เกษตรกรแล้ว ยังเป็นประโยชน์ต่อบริษัทในด้านการสร้างหลักประกันด้านปริมาณและคุณภาพของวัตถุดิบที่โรงงานแปรรูปต้องการอีกด้วย นับเป็นแนวคิดที่ทำให้เกิดการได้ประโยชน์ด้วยกันระหว่างคู่สัญญาทั้งสองฝ่าย จากอดีตถึงในปัจจุบันนี้สินค้าเกษตรได้ทวีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศมากยิ่งขึ้น การส่งออกสินค้าทางการเกษตรทำรายได้เข้าประเทศได้เป็นจำนวนมาก จากตัวเลขการส่งออกล่าสุดของกรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศพบว่า ในช่วงเดือนมกราคม – กรกฎาคม 2555 ประเทศไทยมีมูลค่าการส่งออกสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรรวมทั้งสิ้น 23,147 ล้านดอลลาร์สหรัฐ คิดเป็นร้อยละ 21.80 ของมูลค่าการส่งออกทั้งหมด ซึ่งนับว่าสินค้าเกษตรนั้นยังคงมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจไทยอยู่ ดังนั้นระบบการทำการเกษตรพันธะสัญญาซึ่งมีแนวคิดในการดำเนินงานที่ดีนั้นควรมีการนำมาใช้เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับผู้เกี่ยวข้องอยู่ในการทำการเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมเกษตรของไทย อย่างไรก็ตามการทำการเกษตรพันธะสัญญานั้นยังมิประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายที่ต้องพิจารณาประกอบด้วยเนื่องจากการทำการเกษตรพันธะสัญญานั้นเป็นการทำสัญญาระหว่างคู่สัญญาที่ไม่มีความเท่าเทียมกันในทางเศรษฐกิจ คือระหว่างเกษตรกรกับบริษัทเอกชนซึ่งเป็นผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่า มีการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ง่ายกว่า มีความรู้มากกว่า ดังนั้นบริษัทจึงมีอำนาจต่อรองที่เหนือกว่าเกษตรกรและนำไปสู่การทำสัญญาไม่เป็นธรรมกับเกษตรกรรวมทั้งการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมอีกด้วย ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่สำคัญคือ เจ้าหน้าที่รัฐยังไม่สามารถให้ข้อมูลที่จำเป็นสนับสนุนการตัดสินใจให้กับเกษตรกรได้ อาทิเช่น ข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์โอกาสและความเสี่ยงในการลงทุน จุดคุ้มทุน เป็นต้น รวมไปถึงการทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างเกษตรกรและบริษัท ซึ่งเกษตรกรยังคงต้องเป็นฝ่ายที่ดำเนินธุรกิจเองทั้งที่ขาดทักษะด้านการบริหารจัดการฟาร์มและการลงทุน แม้ว่าเกษตรกรจะพยายามรวมกลุ่มกันทำธุรกิจก็ตามแต่เกษตรกรก็ยังตกอยู่ในสภาพเป็นรองบริษัทอยู่ดี (บุศรา ลิ้มนิรันดร์กุล และคณะ : 2549) ภายใต้อำนาจดังกล่าวนี้หากไม่ได้รับการแก้ไขในด้านกฎหมายที่สามารถเอื้ออำนวยความเป็นธรรมให้เกษตรกรได้มากขึ้น ย่อมมีผลต่อการพัฒนาการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาให้ยั่งยืนและมีผลต่อการแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรไทยที่รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยต้องให้ความพยายามในการแก้ไขปัญหานี้อีกด้วย

วัตถุประสงค์การวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ความหมาย แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา ศึกษามาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับระบบการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา ศึกษาปัญหากฎหมายที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับสัญญาที่นำมาใช้ในการทำการเกษตรพันธะสัญญาระหว่างเกษตรกรกับบริษัทผู้ประกอบธุรกิจการเกษตร และเพื่อแสวงหาแนวทางในการคุ้มครองเกษตรกรที่เข้ามาทำสัญญาที่จะนำมาใช้ในการทำการเกษตรพันธะสัญญาในอนาคตต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ใช้การค้นคว้าจากเอกสารทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ รวมทั้งข้อมูล ต่าง ๆ จากการวิจัย การประชุมวิชาการ และการสัมภาษณ์เกี่ยวกับมาตรการทางกฎหมายเพื่อแก้ไขปัญหาคความไม่เป็นธรรมในการทำสัญญาที่ใช้ในการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา ผู้วิจัยได้ศึกษาคำรากกฎหมาย คำบทกฎหมาย บทความ

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

ทางวิชาการ งานวิจัยในสาขานิติศาสตร์และสาขาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาวิเคราะห์เนื้อหาและแสวงหาแนวทางตามที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ทั้งนี้การวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตของการศึกษาเพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีและลักษณะของการทำเกษตรพันธะสัญญาในประเทศไทยตลอดจนวิเคราะห์ลักษณะของสัญญาที่ทำขึ้นระหว่างเกษตรกรกับบริษัทโดยศึกษาตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ในบรรพ 3 ได้แก่ ลักษณะการซื้อขาย หรือลักษณะจ้างแรงงาน หรือลักษณะจ้างทำของ และศึกษาพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ. 2540 พระราชบัญญัติการซื้อขายสินค้าเกษตรล่วงหน้า พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติสภาพเกษตรกรแห่งชาติ พ.ศ. 2553 ว่าจะสามารถนำมาควบคุมการทำสัญญาในการทำเกษตรแบบมีสัญญาให้คู่สัญญาได้รับความเป็นธรรมได้หรือไม่

ผลการวิจัย

1. เกษตรพันธะสัญญา มีลักษณะของการทำธุรกิจร่วมกันระหว่างเกษตรกรที่เป็นผู้ที่ดินทำกินอันเป็นปัจจัยหลักในด้านทุนและเป็นผู้สร้างผลผลิต กับบริษัทเอกชนผู้มีปัจจัยการผลิตอื่น ๆ และเป็นผู้ตลาดหรือเป็นผู้ตลาดจำหน่ายผลผลิตให้เกษตรกร การดำเนินงานเป็นลักษณะของการแบ่งปันความเสี่ยงระหว่างเกษตรกรและบริษัท (ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้แปรรูปผลผลิต) โดยผู้ผลิตลดความเสี่ยงด้านตลาดจำหน่ายผลผลิตและความเสี่ยงด้านรายได้เนื่องจากจะมีรายได้ตามสัญญาที่ทำไว้ ส่วนผู้แปรรูปผลผลิตลดความเสี่ยงด้านปริมาณ และคุณภาพของผลผลิตที่จะนำมาป้อนเข้าสู่โรงงานแปรรูป ดังนั้นตามแนวคิดดังกล่าวนี้ การทำเกษตรพันธะสัญญาสามารถเป็นกระบวนการที่ให้ผลดีแก่เกษตรกรรายเล็กซึ่งขาดแคลนเงินทุนและขาดความรู้ในเรื่องเทคโนโลยีการผลิตแบบใหม่ได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงแล้วการทำเกษตรพันธะสัญญาอาจเกิดปัญหาในทางการปฏิบัติได้หลายประเด็น ดังนี้

1.1 เกษตรกรต้องเป็นฝ่ายลงทุนในสินทรัพย์ถาวร คือต้องมีที่ดินและเป็นฝ่ายปลูกสร้างโรงเรือนสำหรับเลี้ยงสัตว์ หรือปรับปรุงพื้นที่สำหรับเตรียมการเพาะปลูกในกรณีที่เป็นการปลูกพืช ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องใช้เงินลงทุนเป็นจำนวนมาก เกษตรกรที่ไม่มีเงินเพียงพอ ต้องไปกู้ยืมมาเพื่อการนี้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) โดยเอาที่ดินไปเป็นประกัน

1.2 การทำสัญญามีลักษณะของความไม่เท่าเทียมกันในสัญญาเกษตรกรจึงเป็นฝ่ายเสียเปรียบเนื่องจากเกษตรกรเป็นผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจต่ำกว่า ดังนั้นจึงไม่สามารถต่อรองได้ทั้งในเรื่องของราคาของปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรต้องซื้อจากบริษัทคู่สัญญา เรื่องราคาของผลผลิต และเรื่องระยะเวลาในการทำสัญญา ซึ่งเป็นการทำสัญญาครั้งต่อครั้ง หรือหนึ่งสัญญาต่อหนึ่งฤดูกาลผลิต ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกษตรกรจำนวนหนึ่งต้องเป็นหนี้สินจากการกู้ยืมเงินมาสร้างโรงเรือน หรือปรับปรุงพื้นที่เพาะปลูกแต่ได้ทำสัญญาระยะสั้น ไม่คุ้มกับการลงทุนในสินทรัพย์ถาวร

1.3 การให้บริการทางเทคโนโลยีไม่ดี หรือไม่พอเพียง เนื่องจากจำนวนบุคลากรของบริษัทมีจำกัดจึงไม่สามารถดูแลเกษตรกรได้อย่างทั่วถึง ทั้งเจ้าหน้าที่ให้คำแนะนำด้านการปลูกพืชบางชนิดที่เกษตรกรอาจไม่คุ้นเคย หรือเจ้าหน้าที่สัตวบาลที่ต้องคอยดูแลสัตว์

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3

The 3rd STOU Graduate Research Conference

1.4 การละเลยไม่ปฏิบัติตามสัญญาอย่างเคร่งครัด รวมทั้งการทำสัญญาที่ไม่โปร่งใส เช่นการไม่ระบุเรื่องภาระค่าขนส่งผลผลิตจากฟาร์มไปยังโรงงานของบริษัทคู่สัญญา การจ่ายเงินล่าช้า การไม่มาจับสั้วไปจำหน่ายตามกำหนดเวลา ทำให้เกษตรกรต้องเสียเวลาและค่าอาหารเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้น แต่ขายได้ในราคาต่ำเดิม ฯลฯ

1.5 ไม่มีหน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่ดูแลและให้ความช่วยเหลือเกษตรกรที่อยู่ในระบบเกษตรพันธะสัญญาโดยตรง ตั้งแต่เริ่มต้นของการทำสัญญา เกษตรกรซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้มีความรู้และเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ลำบากจึงไม่สามารถคำนวณหรือคิดวิเคราะห์ได้ว่า เมื่อได้รับข้อมูลราคาผลผลิตจากบริษัทซึ่งเป็นข้อมูลด้านเดียวนั้นไม่สามารถคำนวณได้ว่าคุ้มกับการลงทุนหรือไม่ ไม่รู้ขอบเขตการดำเนินงานโดยละเอียดและไม่รู้ว่าจะได้ทำสัญญากับบริษัทเป็นระยะเวลานานเท่าใด ดังนั้นจึงวิเคราะห์จุดคุ้มทุนไม่ได้ เกษตรกรจำนวนมากจึงกลายเป็นผู้มีหนี้สินล้นพ้นตัวและอาจถูกรณาการยึดที่ดินทำกินได้ในที่สุด

และเนื่องจากการดำเนินการธุรกรรมร่วมกันระหว่างเกษตรกรกับบริษัทเอกชน ดังนั้นเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น เจ้าหน้าที่เกษตร เจ้าหน้าที่ด้านปศุสัตว์จึงถือว่าไม่ต้องรับผิดชอบที่จะเข้าไปช่วยเหลือหรือให้คำแนะนำ

ดังนั้นจึงไม่อาจสรุปได้ว่าเกษตรพันธะสัญญาเป็นสิ่งที่เกิดผลดีต่อเกษตรกรรายย่อยในทุกกรณี

2. มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับระบบการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา ในการทำเกษตรพันธะสัญญานั้นมีผู้เกี่ยวข้องกับสัญญาด้วยกันสองฝ่ายคือ

2.1 ผู้ผลิต ได้แก่ ฝ่ายเกษตรกรหรือเจ้าของฟาร์ม

2.2 ผู้รับซื้อผลผลิต คือคู่สัญญาที่สัญญาจะรับซื้อผลผลิตกลับคืนในราคาประกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของบริษัท เช่น บริษัท เจริญโภคภัณฑ์อาหาร จำกัด (ซีพีเอฟ) บริษัท เบทาโกร จำกัด บริษัท แลนมทองสหการ จำกัด เป็นต้น

โดยรูปแบบการทำสัญญาที่ปรากฏอยู่ในประเทศไทย มี 3 รูปแบบดังนี้

- 1) การทำสัญญาระหว่างบริษัทกับองค์กรชุมชน
- 2) การทำสัญญาระหว่างบริษัทกับเกษตรกรรายบุคคล
- 3) การใช้ความสัมพันธ์ส่วนบุคคล โดยไม่มีการทำสัญญาหรือข้อตกลง

สำหรับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการทำสัญญาเป็นไปตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่เกี่ยวข้องกับการทำสัญญาที่ใช้ในการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญานั้นอยู่ในส่วนที่ว่าด้วยนิติกรรมสัญญาซื้อขาย จ้างแรงงาน จ้างทำของ ซึ่งเมื่อพิจารณาตามหลักกฎหมายแล้วจะพบว่า ในการทำสัญญาของเกษตรกรนั้นควรเป็นไปตามหลักเสรีภาพในการทำสัญญาที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 151 ซึ่งเริ่มตั้งแต่เสรีภาพคิดที่จะทำสัญญานั้นหรือไม่ เสรีภาพในการเลือกคู่สัญญา วัตถุประสงค์ของสัญญา เนื้อหาของสัญญา การตัดสินใจเข้าทำหรือไม่เข้าทำสัญญาเพื่อให้เกิดผลตามที่ผู้ทำสัญญาต้องการ ความศักดิ์สิทธิ์ในการแสดงเจตนา หรือคู่สัญญามีฐานะเท่าเทียมกันนั้น (สนั่นทรรณ (จำปี) โสคติพันธ์: 2553) จากการศึกษาเรื่องการทำเกษตรพันธะสัญญาของเกษตรกรพบว่า ในสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน คู่สัญญามีอำนาจในการต่อรองไม่เท่ากัน ผู้ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจเหนือกว่าจะมีอำนาจต่อรองมากกว่า ผู้มีอำนาจต่อรองน้อยกว่ามักจะเสียเปรียบทำให้เกิดการได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างกันข้อตกลงหรือสัญญาที่สร้างขึ้น ทั้งนี้การเข้าทำสัญญานั้นอาจเกิดขึ้นจากความจำเป็นบางประการ ทำให้เกิดข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรมเกิดขึ้น เช่น การที่บริษัทคู่สัญญานำสัญญาสำเร็จรูป (Adhesion Contract) มาใช้ โดยฝ่ายที่กำหนดสัญญาสำเร็จรูปจะกำหนดข้อสัญญาล่วงหน้าและข้อสัญญา

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

ได้เปรียบอีกฝ่ายหนึ่ง หรือยกเว้นความรับผิดชอบของตนเอง เช่น ความรับผิดชอบต่อการเกิดการเกิดภัยธรรมชาติทำให้ผลผลิตทางการเกษตรเสียหาย โดยทั่วไปแล้วรัฐมีความจำเป็นต้องเข้ามาดูแลช่วยเหลือคู่สัญญาที่มีอำนาจต่อรองน้อยกว่า เมื่อมีกรณีพิพาทเกิดขึ้นศาลจะใช้ดุลพินิจพิจารณาเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมตามพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม หรือตามพระราชบัญญัติคุ้มครองผู้บริโภค เป็นต้น กรณีเช่นนี้อาจทำให้สัญญาที่สร้างขึ้นไม่เป็นไปตามหลักสัญญาต้องเป็นสัญญา (Pacta Sunt Servanda) ซึ่งเป็นหลักกฎหมายดั้งเดิม จากข้อบกพร่องหรือความไม่สมบูรณ์ของสัญญาดังกล่าว ส่งผลให้สัญญาเป็นโมฆะ ไม่มีผลบังคับระหว่างคู่สัญญา หรือส่งผลเป็นโมฆะ หรืออาจทำให้การบังคับไม่เป็นไปตามที่ตกลงกันไว้ในสัญญาตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายเรื่องนั้นเป็นกรณี ๆ ไป

3. รูปแบบการทำเกษตรพันธะสัญญาในประเทศไทยที่พบในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มี 3 รูปแบบ ดังต่อไปนี้

3.1 การทำการเกษตรแบบมีสัญญาจ้างผลิต การดำเนินงานมีลักษณะดังนี้คือ เมื่อเกษตรกรตกลงทำสัญญากับบริษัท บริษัทจะส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปสำรวจโรงเรือน หรือพื้นที่ที่จะทำการเกษตร เกษตรกรต้องเป็นฝ่ายจัดเตรียมโรงเรือนหรือที่ดินตามแบบหรือตามคำแนะนำของบริษัท เมื่อเกษตรกรเตรียมโรงเรือนหรือที่ดินเรียบร้อยแล้ว บริษัทจะทำการส่งพันธุ์หรือปัจจัยการผลิต เช่น อาหาร สัตว์ ยา วัคซีน โรค วัคซีน ปุ๋ย ตามที่บริษัทกำหนดไว้ซึ่งจะสอดคล้องกับจำนวนพันธุ์ที่ได้รับ ในการผลิตเกษตรกรต้องปฏิบัติตามขั้นตอนและคำแนะนำของพนักงานบริษัท เกษตรกรต้องเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า ค่าแรงงาน ค่าบำรุงรักษา เมื่อสินค้าทางการเกษตรที่รับจ้างผลิตได้ขนาดตามที่บริษัทต้องการ บริษัทจะมารับผลผลิตที่ได้มาตรฐานตามที่บริษัทกำหนดกลับไป จากนั้นจะจ่ายค่าจ้างผลิตให้กับเกษตรกรโดยคิดตามจำนวนผลผลิตที่ได้ตามราคาที่ได้ตกลงกันไว้ล่วงหน้า ลักษณะการทำการเกษตรแบบมีสัญญาจ้างผลิตนี้นิยมทำการเลี้ยงสุกรแม่พันธุ์เพื่อผลิตลูกสุกรขุน การเลี้ยงสุกรขุน การเลี้ยงไก่เนื้อ เป็นต้น

3.2 การทำการเกษตรแบบมีสัญญาประกันราคา มีลักษณะดังนี้ คือเมื่อเกษตรกรตกลงทำการเกษตรแบบมีสัญญากับบริษัท บริษัทจะส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปสำรวจโรงเรือน หรือพื้นที่ที่จะทำการเกษตร เกษตรกรต้องเป็นฝ่ายจัดเตรียมโรงเรือนหรือที่ดินตามแบบหรือตามคำแนะนำของบริษัท เมื่อเกษตรกรเตรียมโรงเรือนหรือที่ดินเรียบร้อยแล้ว บริษัทจะทำการส่งพันธุ์หรือปัจจัยการผลิตให้กับเกษตรกร โดยการจำหน่ายในราคาที่ตกลงกันไว้ เกษตรกรจะต้องทำการเกษตร เช่น เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ตามคำแนะนำของบริษัทและรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน เช่น ค่าพันธุ์ ปัจจัยที่ใช้ในการผลิต เช่น อาหาร ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง วัคซีน ค่าแรงงาน ค่าน้ำค่าไฟ และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เมื่อเกษตรกรทำการผลิตจนได้ผลผลิตตามเกณฑ์ที่กำหนด บริษัทจะรับซื้อผลผลิตในราคาประกันตามสัญญาหรือเงื่อนไขที่ได้ตกลงไว้ ลักษณะการทำการเกษตรแบบมีสัญญาแบบประกันราคานี้นิยมทำกันในการปลูกข้าวโพดพันธุ์ การเลี้ยงสุกรแม่พันธุ์เพื่อผลิตลูกสุกรขุน การเลี้ยงสุกรขุน การเลี้ยงไก่เนื้อ การเลี้ยงไก่ไข่ เป็นต้น

3.3 การทำการเกษตรแบบมีสัญญาประกันตลาด มีลักษณะดังนี้คือ เมื่อเกษตรกรตกลงทำการเกษตรแบบมีสัญญากับบริษัทแล้ว บริษัทจะส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปสำรวจโรงเรือน หรือพื้นที่ที่จะทำการเกษตร เกษตรกรต้องเป็นฝ่ายจัดเตรียมโรงเรือนหรือที่ดินตามแบบหรือตามคำแนะนำของบริษัท เมื่อเกษตรกรเตรียมโรงเรือนหรือที่ดินเรียบร้อยแล้ว บริษัทจะกำหนดจำนวนและชนิดของสินค้าทางการเกษตรที่ต้องการให้เกษตรกรผลิต ในส่วนของพันธุ์และปัจจัยการผลิตมีทั้งประเภทที่บริษัทกำหนดให้เกษตรกรต้องใช้พันธุ์และปัจจัยการผลิตจากบริษัท และให้เกษตรกรเป็นผู้จัดหาพันธุ์และปัจจัยการผลิตเอง โดยเกษตรกรต้องปฏิบัติตามคำแนะนำของบริษัทอย่าง

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

เครื่องจักร และเกษตรกรเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน ไม่ว่าจะเป็นค่าพันธุ์พืช/สัตว์ ค่าปัจจัยที่ใช้ในการผลิต เช่น อาหาร ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง วัคซีน ค่าน้ำค่าไฟ และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เมื่อได้ผลผลิตตามความต้องการของบริษัทแล้ว ซึ่งผลผลิตนั้นต้องเป็นไปตามข้อตกลงระหว่างเกษตรกรกับบริษัทแล้ว บริษัทจะเป็นผู้รับผิดชอบการตลาดหรือรับซื้อผลผลิตในราคาตลาดทั่วไป ลักษณะการทำการเกษตรแบบมีสัญญาแบบประกันนี้ นิยมทำกันในการเลี้ยงปลานิลในกระชัง และการเลี้ยงสุกรแม่พันธุ์เพื่อผลิตลูกสุกรขุน เป็นต้น

4. ปัญหากฎหมายที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับสัญญาที่นำมาใช้ในการทำการเกษตรพันธะสัญญาระหว่างเกษตรกรกับบริษัทผู้ประกอบการกิจการเกษตร นั้นคือ การจัดประเภทของสัญญาที่ทำขึ้นระหว่างเกษตรกรกับบริษัท ไม่สามารถจัดเข้าประเภทใด ๆ ได้เลย ระหว่าง สัญญาซื้อขาย สัญญาจ้างแรงงาน และสัญญารับจ้างทำของ ดังนี้

4.1 การจัดให้สัญญาเข้าอยู่ในประเภทของสัญญาซื้อขาย จากนิยามสัญญาซื้อขายตามมาตรา 453 สัญญาซื้อขายมีลักษณะสำคัญ (ศรีราชา เจริญพาณิชย์ : 2551) ดังนี้

4.1.1 สัญญาซื้อขายเป็นสัญญาต่างตอบแทนซึ่งมีกรณีที่เกี่ยวข้องสองฝ่ายคือ ฝ่ายหนึ่งเรียกว่าผู้ขาย และอีกฝ่ายหนึ่งเรียกว่าผู้ซื้อ มาตกลงทำสัญญากัน ต่างฝ่ายต่างมีหน้าที่ชำระหนี้ตอบแทนซึ่งกันและกัน กล่าวคือผู้ขายมีหน้าที่ในการส่งมอบทรัพย์สินที่ซื้อขาย ส่วนผู้ซื้อ มีหน้าที่ในการชำระราคา ดังนั้นต่างฝ่ายต่างก็มีหน้าที่ที่จะต้องชำระต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน

4.1.2 สัญญาซื้อขายเป็นสัญญาที่ผู้ขายโอนกรรมสิทธิ์แห่งทรัพย์สินที่จะซื้อขายกันให้แก่ผู้ซื้อในสัญญาซื้อขายนั้นผู้ขายมีหน้าที่ผูกพันตนที่จะโอนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่ตกลงซื้อขายให้อยู่ในเงื้อมมือของผู้ซื้อ

4.1.3 สัญญาซื้อขายเป็นสัญญาที่ผู้ซื้อตกลงจะชำระราคาทรัพย์สินให้แก่ผู้ขาย คำว่า “ราคา” หมายถึงเงินตราที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน อาจเป็นสกุลเงินใดก็ได้ หรืออาจชำระโดยวิธีการอื่นซึ่งอาจทำให้ผู้ขายได้รับเงินตามราคาที่ตกลงกัน

จากการพิจารณารูปแบบของการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาในประเทศไทยพบว่า ทั้งในรูปแบบของการประกันราคา และในรูปแบบของการประกันรายได้ มีเรื่องของสัญญาซื้อขายเข้ามาเกี่ยวข้องได้อีกดังนี้

1.1) ในส่วนของการซื้อขายปัจจัยการผลิต คือการที่บริษัทขายพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์และปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เช่น อาหารสัตว์ ยา วัคซีน ปุ๋ยที่ใช้ในการทำการเกษตรแบบมีสัญญาให้กับเกษตรกร มีการโอนกรรมสิทธิ์พันธุ์และปัจจัยการผลิตจากบริษัทไปสู่เกษตรกร และเกษตรกรต้องชำระราคาให้แก่บริษัทซึ่งเป็นผู้ขาย

1.2) บริษัทเป็นผู้รับซื้อผลผลิตที่ได้ขนาดและคุณภาพตามเกณฑ์ที่บริษัทกำหนดไว้จากเกษตรกร มีการโอนกรรมสิทธิ์ในผลผลิตที่ซื้อขายจากเกษตรกรมาเป็นของบริษัทและบริษัทต้องชำระราคาให้กับเกษตรกร

อย่างไรก็ตามในการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญานอกจากการซื้อขายสองช่วงนี้ยังมีข้อสัญญาอีกประการหนึ่ง คือข้อตกลงที่ให้เกษตรกรต้องทำการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์ตามขั้นตอนและคำแนะนำของบริษัท และใช้ปัจจัยการผลิตตามที่บริษัทกำหนดอีกด้วย การที่บริษัทเข้ามาควบคุมดูแลการผลิตของเกษตรกร หากพิจารณาตามนิยามของสัญญาซื้อขายแล้ว ผู้ซื้อย่อมไม่มีอำนาจเข้ามาควบคุมดูแลการผลิตของผู้ขายได้ แม้การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาจะมีการซื้อขายเข้ามาเกี่ยวข้องถึงสองช่วงก็ตาม แต่การเข้ามาเกี่ยวข้องของบริษัทในลักษณะการควบคุมดูแลการผลิตทำให้ไม่สามารถจัดสัญญาดังกล่าวนี้นี้ให้เข้าข่ายสัญญาซื้อขายได้ทั้งหมด

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

4.2 การจัดประเภทสัญญาในการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาให้อยู่ในลักษณะสัญญาจ้างแรงงาน ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 575 บัญญัติว่า “อันว่าจ้างแรงงานนั้นคือสัญญาซึ่งบุคคลหนึ่ง เรียกว่าลูกจ้าง ตกลงจะทำงานให้แก่บุคคลอีกคนหนึ่งเรียกว่า นายจ้าง และนายจ้างตกลงจะให้สินจ้างตลอดเวลาที่ ทำงานให้”

จากที่กล่าวไว้ข้างต้น พิจารณาได้ว่า ลักษณะของสัญญาจ้างแรงงาน ต้องเป็นสัญญาที่เข้าข่าย ดังนี้

4.2.1 สัญญาจ้างแรงงานเป็นสัญญาต่างตอบแทนซึ่งมีคู่กรณีเกี่ยวข้องสองฝ่าย คือลูกจ้างและ นายจ้างต่างมีหน้าที่ที่จะต้องชำระหนี้ตอบแทนต่อกัน

4.2.2 ลูกจ้างตกลงทำงานให้นายจ้าง การตกลงทำงานให้นายจ้างโดยมีเจตนาผูกพันตนเป็น ลูกจ้างเพื่อรับสินจ้าง ต้องอยู่ภายใต้อำนาจบังคับบัญชาของนายจ้าง กล่าวคือ ลูกจ้างต้องปฏิบัติตามคำสั่ง ระเบียบ หรือข้อบังคับเกี่ยวกับการทำงานของนายจ้าง หากลูกจ้างขัดคำสั่งอันชอบด้วยกฎหมายของนายจ้าง หรือไม่ ปฏิบัติตามระเบียบหรือข้อบังคับ นายจ้างย่อมมีอำนาจลงโทษลูกจ้างได้ แสดงให้เห็นว่า ลูกจ้างทำงานภายใต้ บังคับบัญชาของนายจ้าง ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของสัญญาจ้างแรงงาน และลูกจ้างไม่ต้องรับผิดชอบในผลสำเร็จ ของงาน คือลูกจ้างมีหน้าที่ต้องทำงานให้ดีที่สุดตามระเบียบข้อบังคับ หรือคำสั่งของนายจ้าง แต่ไม่ต้องรับผิดชอบ หากไม่สามารถทำงานได้สำเร็จตามนั้น นายจ้างจะต้องจ่ายสินจ้างหรือค่าจ้างแก่ลูกจ้างตามที่ได้ตกลงกันไว้ สัญญาจ้าง แรงงานจึงไม่ถือเอาผลสำเร็จของงานเป็นสำคัญ

4.2.3 นายจ้างตกลงจะให้สินจ้างแก่ลูกจ้างตลอดเวลาที่ทำงานให้ แม้นายจ้างจะไม่มีการให้ ลูกจ้างทำก็ตาม

เมื่อพิจารณารูปแบบของการทำการเกษตรมีสัญญาทั้ง 3 รูปแบบคือ แบบจ้างผลิต แบบประกันราคา และแบบประกันตลาด จะพบว่าเกษตรกรมิได้ตกลงทำสัญญาในลักษณะลูกจ้างของบริษัทซึ่งจะ ทำให้บริษัทมีอำนาจบังคับบัญชาเหนือเกษตรกร การที่บริษัทกำหนดให้เกษตรกรต้องทำตามคำแนะนำของบริษัท เป็นเพียงเงื่อนไขในการรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรเท่านั้น โดยหากเกษตรกรไม่ปฏิบัติตาม บริษัทก็จะไม่รับซื้อ ผลผลิต (กรณีประกันราคาและประกันตลาด) และไม่จ่ายค่าจ้างผลิต (กรณีที่เป็นการจ้างผลิต) ซึ่งบริษัทจะ ไม่สามารถลงโทษเกษตรกรได้เหมือนลูกจ้างตามสัญญาจ้างแรงงาน อีกทั้งการจ่ายค่าตอบแทนทั้งสามรูปแบบนั้น บริษัทไม่ได้จ่ายค่าตอบแทนให้ตลอดระยะเวลาของการทำสัญญา การจ่ายค่าตอบแทนคิดตามผลผลิตที่ได้ มาตรฐานตามที่บริษัทกำหนดซึ่งหมายถึงเกษตรกรต้องรับผิดชอบต่อผลของงานอีกด้วย ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า การทำการเกษตรแบบมีสัญญาทั้ง 3 รูปแบบจึงไม่ใช่สัญญาจ้างแรงงาน

4.3 การจัดประเภทสัญญาในการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาให้อยู่ในลักษณะสัญญาจ้างทำของ

ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 587 บัญญัติว่า “อันว่าจ้างทำของนั้นคือ สัญญาซึ่ง บุคคลคนหนึ่งเรียกว่าผู้รับจ้าง ตกลงรับจะทำการงานสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนสำเร็จให้แก่บุคคลอีกคนหนึ่งเรียกว่า ผู้ว่าจ้าง และผู้ว่าจ้างตกลงจะให้สินจ้างเพื่อผลสำเร็จแห่งการที่ทำนั้น”

จากที่กล่าวไว้ข้างต้น พิจารณาได้ว่า ลักษณะของสัญญาจ้างทำของ คือ

4.3.1 เป็นสัญญาต่างตอบแทนซึ่งคู่กรณีต่างมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามต่อกัน กล่าวคือ ผู้ว่าจ้าง ต้องให้สินจ้างตอบแทนและผู้รับจ้างต้องทำการงานให้เป็นผลสำเร็จ

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

4.3.2 เป็นสัญญาที่มุ่งถึงความสำเร็จของการทำงานที่ว่าง มิใช่มุ่งหมายถึงวิธีปฏิบัติงานหรือการโอนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน

4.3.3 เป็นสัญญาที่ไม่มีแบบ กล่าวคือ เป็นสัญญาที่เพียงคู่กรณีตกลงกันก็บังคับได้แล้ว

4.3.4 ผู้ว่างไม่มีอำนาจบังคับบัญชาผู้รับจ้าง แต่มีสิทธิตรวจตราการทำงานที่ว่างตลอดเวลาที่ผู้รับจ้างดำเนินการอยู่

เมื่อพิจารณารูปแบบของการทำการเกษตรมีสัญญาทั้ง 3 รูปแบบคือ แบบจ้างผลิต แบบประกันราคา และแบบประกันตลาด จะพบว่า แม้การทำการเกษตรแบบมีสัญญาทั้งสามรูปแบบจะมุ่งให้เกษตรกรต้องทำการผลิตให้ได้ผลผลิตที่มีมาตรฐานตามที่กำหนดไว้ในสัญญา ซึ่งมีลักษณะที่มุ่งถึงความสำเร็จของการทำงาน แต่การที่บริษัทต้องกำหนดให้เกษตรกรต้องทำตามคำแนะนำ ขั้นตอนของบริษัท ตลอดจนใช้ปัจจัยการผลิตของบริษัท เป็นลักษณะของการที่บริษัทเข้ามาควบคุมดูแลและบังคับบัญชาการผลิตของเกษตรกรตลอดกระบวนการผลิตซึ่งขัดกับหลักการของสัญญาจ้างทำของที่ผู้ว่างไม่มีอำนาจเข้ามาควบคุมดูแลการผลิตของผู้รับจ้าง ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า การทำการเกษตรแบบมีสัญญาทั้ง 3 รูปแบบจึงไม่ใช่สัญญาจ้างทำของ

จากการพิจารณาลักษณะของสัญญาซื้อขาย สัญญาจ้างแรงงาน และสัญญาจ้างทำของ พบว่าการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญามีได้เป็นสัญญาซื้อขาย สัญญาจ้างแรงงาน และสัญญาจ้างทำของอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้นจึงเกิดปัญหาว่า สัญญาที่ใช้ในการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาเป็นสัญญาอะไร เมื่อลักษณะของสัญญามีทั้งสามรูปแบบและสัญญาเกิดจากการแสดงเจตนาของคู่กรณีทั้งสองฝ่ายได้แก่เกษตรกรและบริษัทซึ่งมีเงื่อนไขข้อสัญญาตามที่ตกลงกัน ซึ่งมีลักษณะของสัญญาซื้อขาย สัญญาจ้างแรงงาน และสัญญาจ้างทำของรวมกันในฉบับเดียวเป็นลักษณะของการบูรณาการ

นอกจากนี้สัญญาของการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญายังเป็นสัญญาที่เกิดจากการแสดงเจตนาของคู่สัญญาตามที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ซึ่งยังไม่มีที่บัญญัติกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยเฉพาะ รวมถึงเรื่องแบบของการทำการเกษตรแบบมีสัญญา ที่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 152 บัญญัติว่า “การใดมิได้ทำให้ถูกต้องตามแบบที่กำหนดบังคับไว้ การนั้นเป็นโมฆะ” ต้องใช้ในกรณีที่กฎหมายบังคับไว้ให้ทำตามแบบ เมื่อไม่มีกฎหมายบังคับให้ต้องทำตามแบบ การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาจึงไม่ต้องทำตามแบบ กล่าวคือ การตกลงทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาแม้ทำด้วยวาจาที่สมบูรณ์ผูกพันคู่สัญญาที่เกี่ยวข้องโดยไม่ต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษร แม้การแสดงเจตนาของเกษตรกรในการเข้าทำสัญญากับบริษัทนั้นอาจเกิดจากการที่เกษตรกรขาดการรับรู้รายละเอียดของสัญญา และขาดอำนาจต่อรอง ทำให้เกษตรกรเป็นฝ่ายโดนเอาเปรียบ ไม่ได้ได้รับความเป็นธรรมก็ไม่อาจทำให้สัญญานั้นเป็นโมฆะ หรือโมฆียะ สัญญานั้นสมบูรณ์ผูกพันให้เกษตรกรต้องปฏิบัติตามสัญญา หากไม่ปฏิบัติตามก็ก่อให้เกิดสิทธิแก่บริษัทฟ้องบังคับให้ปฏิบัติตามสัญญาหรือหากไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามสัญญาที่สามารถเรียกร้องค่าเสียหายจากเกษตรกรได้

ข้อเสนอแนะ

การเกษตรกรรมเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประชากรส่วนใหญ่ในประเทศ หากเกษตรกรถูกเอารัดเอาเปรียบก็อาจมีผลให้เลิกทำการเกษตรกรรม ทำให้จำนวนอาหารที่ผลิตในประเทศลดลง ซึ่งอาจส่งผลให้เกิดปัญหาขาดแคลนและความมั่นคงทางอาหารของประเทศได้และหากเกษตรกรนำที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญใน

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

การทำการเกษตรไปขายหรือนำไปปลูกสิ่งปลูกสร้างก็จะทำให้พื้นที่สำหรับการเกษตรหายไป นอกจากนี้การเอารัดเอาเปรียบเกษตรกรของนายทุนบริษัทเอกชนจะทำให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกรแอ่งลงและส่งผลกระทบต่อเป็นปัญหาด้านสังคมตามไปด้วย การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาเป็นเครื่องมือที่รัฐบาลนำมาใช้ในการพัฒนาการทำเกษตรกรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ดังนั้นจึงเป็นปัญหาที่รัฐบาลควรเข้ามาแก้ไขเพื่อให้การแก้ไขปัญหาข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรมในการทำเกษตรพันธะสัญญาให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะต่อการแก้ปัญหาระยะสั้น โดยการพิจารณาให้สัญญาที่ใช้ในการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาเป็นสัญญาควบคุม ในปัจจุบันการรับเรื่องราวร้องเรียนเกี่ยวกับ“สัญญา”อยู่ในความดูแลของสำนักงานคณะกรรมการคุ้มครองผู้บริโภค (สคบ.) ซึ่งตามหน้าที่ที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติคุ้มครองผู้บริโภค พ.ศ. 2522 หน่วยงานย่อยที่ดูแลโดยตรงคือ กองคุ้มครองผู้บริโภคด้านสัญญา มีภารกิจหลักในการรับเรื่องราวร้องทุกข์จากผู้บริโภค 2 ประการคือ 1) การรับเรื่องราวร้องเรียนเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย บ้านจัดสรร (ที่ดิน บ้านจัดสรร และอาคารชุด) 2) การรับเรื่องราวร้องทุกข์เกี่ยวกับสัญญา

เมื่อพิจารณาถึงอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานที่กำกับดูแลเกี่ยวกับสัญญา คือกองคุ้มครองผู้บริโภคด้านสัญญา พบว่า การดำเนินการรับเรื่องราวร้องทุกข์จากผู้บริโภคเกี่ยวกับสัญญานั้นจะต้องเป็นสัญญาที่ได้ออกประกาศกำหนดไว้เป็น “ธุรกิจที่ควบคุมสัญญา” หรือรายการในหลักฐานการรับเงินเท่านั้น ปัจจุบันคณะกรรมการว่าด้วยสัญญาได้กำหนดให้ธุรกิจการขายสินค้าหรือการให้บริการเป็นธุรกิจที่ควบคุมสัญญาและควบคุมรายการในหลักฐานการรับเงินแล้วทั้งหมด 12 ประเภทด้วยกัน ซึ่งการประกาศให้ธุรกิจใดเป็นธุรกิจควบคุมสัญญาได้นั้นเป็นไปตามมาตรา 3 มาตรา 4 และมาตรา 5 แห่งพระราชกฤษฎีกากำหนดหลักเกณฑ์ และวิธีการในการกำหนดธุรกิจที่ควบคุมสัญญาและลักษณะของสัญญา พ.ศ. 2542 หลักการสำคัญประการหนึ่งที่กำหนดไว้คือ เป็นธุรกิจที่มีการใช้ข้อตกลงที่ไม่เป็นธรรมต่อผู้บริโภคและเป็นธุรกิจที่ผู้ประกอบการมีอำนาจต่อรองเหนือกว่าผู้บริโภค ทั้งนี้โดยพิจารณาจากฐานะทางเศรษฐกิจ ความรู้ความเข้าใจและความสันตติจิตเจตนา อย่างไรก็ตามหากมีการออกประกาศให้สัญญาในการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาให้เป็น “ธุรกิจควบคุมสัญญา” นั้นเกษตรกรก็จะได้รับความคุ้มครองหรือได้รับความเป็นธรรมมากขึ้นเฉพาะในกรณีที่เกิดการเป็น “ผู้บริโภค” ซึ่งปัจจัยการผลิดจากบริษัทคู่สัญญาเท่านั้น แต่ยังคงไม่ได้รับความเป็นธรรมในกรณีของการที่เกษตรกรอยู่ในฐานะ “ผู้ผลิตผลผลิตทางการเกษตร” ให้กับบริษัทคู่สัญญาอยู่ดี

ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะเพื่อแก้ปัญหาระยะยาวด้วยการออกเป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรพันธะสัญญาโดยเฉพาะ

2. ข้อเสนอแนะต่อการแก้ปัญหาระยะยาว ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีกฎหมายควบคุมการทำเกษตรพันธะสัญญาโดยเฉพาะ เนื่องจากกฎหมายที่มีอยู่ปัจจุบันไม่ครอบคลุม ไม่เหมาะสมกับลักษณะการทำเกษตรพันธะสัญญา และไม่สามารถนำมาใช้บังคับให้การทำการเกษตรพันธะสัญญาให้เกิดความเป็นธรรมได้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเสนอให้มีการบัญญัติกฎหมายควบคุมการทำเกษตรพันธะสัญญาโดยพิจารณาในประเด็นดังต่อไปนี้ คือ เนื้อหาของกฎหมาย (Substantive) องค์การที่กำกับดูแล (Institution) การบังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย (Implementation) กลไกการบังคับ (Mechanism) และการบังคับใช้กฎหมาย (Enforcement)

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

2.1 เนื้อหาของกฎหมาย (Substantive) ควรมีเนื้อหาที่ครอบคลุมการใช้มาตรการทางกฎหมาย ควบคุมไม่ให้บริษัททำเกษตรพันธะสัญญาที่ไม่เป็นธรรม มีองค์กรดูแลการไต่ถามข้อพิพาทหรือแม้แต่การฟ้องร้องคดีจะเป็นไปได้ดีกว่าให้เกษตรกรมาฟ้องคดีเอง ควรมีกฎหมายกำหนดให้การทำเกษตรพันธะสัญญาเป็นสัญญาที่มีแบบสัญญามาตรฐาน (Standard Form of Contract) และกำหนดให้การทำเกษตรพันธะสัญญาเป็น “สัญญาที่ต้องถูกควบคุม” โดยองค์กรที่กำหนดขึ้นมาใหม่เพื่อดูแลเรื่องนี้โดยเฉพาะ เพื่อให้สามารถควบคุมบริษัทให้ไม่สามารถกำหนดข้อสัญญาต่าง ๆ ได้แต่เพียงฝ่ายเดียวเนื่องจากมีอำนาจต่อรองเหนือกว่าเกษตรกร และควบคุมการทำเกษตรพันธะสัญญาให้เกิดความเป็นธรรม

2.2 องค์กรที่กำกับดูแล (Institution) การดูแลการทำเกษตรพันธะสัญญาควรเป็นหน้าที่ของหน่วยงานที่ตั้งขึ้นใหม่โดยเฉพาะเพื่อทำหน้าที่ควบคุมการทำเกษตรพันธะสัญญา ไม่ให้บริษัททำสัญญาที่ทำให้เกษตรกรเสียเปรียบเกินสมควรและไม่เป็นธรรมต่อเกษตรกร หน่วยงานดังกล่าวนี้ควรมีหน้าที่ดูแลตั้งแต่ก่อนการเริ่มต้นทำสัญญา การวิเคราะห์ความเสี่ยงและความคุ้มค่าในการลงทุน ตลอดจนดูแลผลประโยชน์ต่าง ๆ ของคู่สัญญาให้เกิดความเป็นธรรมอย่างเสมอภาคกัน

2.3 การบังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย (Implementation) เพื่อให้การบังคับให้เป็นไปตามกฎหมายมีประสิทธิภาพ ควรมีการกำหนดขั้นตอนการดำเนินการ หากมีการฝ่าฝืนต่อกฎหมายที่บัญญัติขึ้นมา ให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์กำหนดให้องค์การที่กำกับดูแลในพื้นที่ที่เกิดเหตุให้มีหน้าที่รับเรื่องร้องทุกข์จากเกษตรกรหรือบริษัทหากมีการละเมิดต่อกฎหมาย เพื่อให้อำนาจความสะดวกให้แก่เกษตรกรไม่ต้องเดินทางไกลเข้ามาที่ส่วนกลางและเป็นการประหยัดค่าใช้จ่าย จากนั้นให้เจ้าหน้าที่ดำเนินการพิจารณาวินิจฉัยหรือไต่ถามข้อพิพาท และให้สิทธิคู่กรณีที่ไม่เห็นด้วยนำคดีมาฟ้องต่อศาลได้ภายในเวลาที่กำหนด แต่หากไม่นำคดีมาฟ้องต่อศาลก็ถือว่าคำสั่งของเจ้าหน้าที่เป็นที่สุด

2.4 การบังคับใช้กฎหมาย (Enforcement) จะต้องมียุทธศาสตร์ในการดำเนินการละเมิดกฎหมาย การกำหนดโทษนั้นควรให้เหมาะสมกับการละเมิดต่อกฎหมาย ซึ่งจะทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเกรงกลัว ไม่กล้าละเมิดต่อกฎหมาย ตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้กำหนดเรื่องของการลงโทษไว้ดังต่อไปนี้ “...หากทัณฑ์ได้ถูกกำหนดลงอย่างเหมาะสม หลังการพิจารณาอย่างถูกต้องแล้ว มันจะทำให้ประชาชนทั้งผองมีแต่ความสุข ทว่าหากมันถูกกำหนดลงโดยปราศจากการตรวจสอบพิจารณา ทัณฑ์จะทำลายล้างทุกสรรพสิ่ง” นั้น แสดงให้เห็นว่าการทำผิดกฎหมายต้องลงทัณฑ์ เพื่อรักษาธรรมให้คงอยู่ และการลงทัณฑ์ก็เพื่อรักษาความยุติธรรมไว้

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3
The 3rd STOU Graduate Research Conference

เอกสารอ้างอิง

กัลปพฤกษ์ ผิวทองงาม และคณะ(2552) เกษตรพันธะสัญญา ผลตอบแทน ความเสี่ยง และความเป็นธรรม
กรุงเทพมหานคร: ซีเวิลด์กราฟฟิกส์

จตุพล หวังคู่วัฒนา และชลธิ วัฒนเวชจิตร. (2550). แนวทางกฎหมายในการคุ้มครองเกษตรกรใน ระบบเกษตร
พันธะสัญญา กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย แผนงานพัฒนาคุณภาพชีวิต
แรงงานนอกระบบ

บุศรา ลิ้มนิรันดร์กุล และคณะ(2549) เกษตรพันธะสัญญากับโอกาสการพัฒนาของเกษตรกรรายย่อย. รายงาน
การวิจัยสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)ภายใต้แผนงานสร้าง
เสริมสุขภาพแรงงานนอกระบบในภาคเกษตร

ศนันท์กรณ (จำปี) โสคติพันธ์ (2553) คำอธิบายนิติกรรม-สัญญา (พิมพ์ครั้งที่ 15) กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน
ศรีราชา เจริญพาณิชย์ (2551) เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายพาณิชย์ 1 หน่วยที่ 1-7 (พิมพ์ครั้งที่ 6) นนทบุรี:
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2555) ประมวลข้อมูลมติคณะรัฐมนตรี การทำเกษตรแบบมีสัญญา
(contract farming) กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

Songsak Sriboonchitta and Aree Wiboonpoongse. (2008). **Overview of Contract Farming in Thailand :**

Lesson Learned. ADB Institute Discussion Paper No. 112. Tokyo : ADB Institute.